

Opponensi vélemény

Szilágyi Márton *Csokonai Vitéz Mihály pályafutása. Társadalomtörténeti kontextusok egy írói életpályához* című akadémiai doktori értekezéséről

Életrajz: irodalom- vagy társadalomtörténet?

Valószínűleg akkor is esedékessé vált volna Csokonai biográfiájának újraírása, ha időközben elméleti megfontolások nem kezdik ki a már meglevő életrajzok műfaját; a Csokonai kritikai kiadás időközben megjelent kötetei olyan terjedelmű ismeretanyagot halmoztak fel, hogy ez önmagában is új feldolgozást indokol. Az említett elméleti megfontolások persze nem egyszerűen a meglevő életrajzok hitelességét tették kétségessé, hanem az írói életrajz műfaját magát, amely nyíltan vagy hallgatólagosan az illető író szövegeinek referenciális – szerzőjük életrajzára vonatkoztatott – olvasását feltételezte; ezt az elmúlt évtizedekben többféle elméleti kiindulásból is okkal tették kritika tárgyává. Erre utal Szilágyi Márton is, amikor megállapítja, hogy az életrajz szükségképpen vált problematikus műfajjá, midőn a pozitivistá irodalomtudomány előfeltevései megkérdőjeleződtek, hiszen a biográfia „az életrajz és a műértelmezés reflektálatlan egymásra vonatkoztatását elvégző, pozitivistá módszertannal volt egyenértékű” (5.). A kritikai hangsúlyt nálunk csak erősítette, hogy a műimmanens megközelítésmód legitimitását a marxizmussal való szembenállás éthosza alapozta meg. Csakhogy a szövegnek a szerzőről való leválasztását nem követte egy „olyan, jól tagolt és világos módszertannal rendelkező irodalomszociológiai kutatás, amelyre nyugodtan át lehetett volna hárítani a biográfiával való foglalkozást” (5.). Annak ellenére sem, fűzhetnénk hozzá, hogy Hauser Arnold munkái, amelyek az 1970-es, 80-as évek fordulóján megjelentek magyarul, inspirációt adhattak volna az irodalom legitim társadalomtörténeti vizsgálatához. (Hauser műveinek tanulságait egyébként az értekező sem látszik érvényesíteni.)

Bizonyos ugyanakkor, hogy a (biográfiai) referencialitás kérdése sem intézhető el egyszerűen a szövegimmanencia elvével. Ahogyan Angyalosi Gergely fogalmazott tizenegynéhány évvel ezelőtt, „[a]z elméleti diskurzusok piacán ma azok az árucikkek kelendőek, amelyek nagyvonalúan mellőzik a referencialitás tematikáját, amelyet [...] összerosznak a realizmussal kapcsolatos rossz emléké vitákkal”; okfejtése ahhoz a következtetéshez vezet, hogy a referencialitás felszámolása – a nyelv intencionális (tárgyra irányuló) karakterénél fogva – gyakorlatilag lehetetlen, s aki ezt mégis megpróbálja, absztrakt struktúrákon túl semmit nem talál a szövegekben (*A sólyom szövegszerűsége*, Alföld, 1998/1.)

Ami konkrétan az életrajz kérdését illeti, az értekezés nagy érdeme, hogy tudatosítja a műfaj körül támadt zavarokat – ezt még a műfajról újabban értekező Schein Gábor vagy az életrajz újraéledő műfajának művelői, Ferencz Győző, Kerényi Ferenc, Kőszeghy Péter sem tették meg. Ferencz és Kerényi megpróbálta fenntartani életrajz és mű kapcsolatát, Kőszeghy a radikális elválasztás mellett döntött – azonban mű és életrajz viszonya így is, úgy is tisztázatlan maradt. Pedig – amint arra Szilágyi Márton a bevezetőben utal – Varga László 2000-es tanulmánya rávilágított: a pozitivistá életrajz-modellnek az volt a tehertétele, hogy a hatalmas adatanyagnak, amelyet e modell jegyében felhalmoztak, kevés volt a hozadéka a műalkotás lényegének feltárásában (*Életrajz-kutatás és irodalomelmélet*, idézve: 7.). Az irodalomtudománynak tehát nehezen halasztható feladata, hogy megvizsgálja, mivel járulhat hozzá a szerző életrajza az általa létrehozott szöveg megértéséhez. (Legutóbb a Helikonnak *A szerző poétikája* címet viselő tematikus száma járta körül a kérdést – kevés új eredményt kínálva, Helikon 2010/4.)

Szilágyi Márton Csokonai-pályaképe valójában mégsem e kérdés megválaszolására vállalkozik. A biográfia műfaja körül mutatkozó zavarokat Szilágyi nem az irodalomtudományi előfeltevések újragondolásával kívánja eloszlatni, hanem azzal, hogy az életrajz műfaját áthelyezi a történettudomány – azon belül a mikrotörténet – terrénumára. Mint saját szándékát

megjelölve kijelenti, „nem irodalmias biográfia-típus kialakítására teszek kísérletet, s ennek megfelelően a választott alapelvek is másféle referenciákat fognak követni: egy olyan megközelítés kereteihez igazodom, amely Csokonait – úgy is, mint költőt – társadalmi jelenséggént kívánja interpretálni” (19.). Ebben a feladatkijelölésben leginkább Kőszeghy Péter Balassi-monográfiája szolgálhatott mintául, amelyben Balassi „mint társadalmi ágens jelenik meg” (9.).

Ennek megfelelően az értekezés módszertani reflexiói a történettudománnyal – azon belül a társadalomtörténettel, illetve a mikrotörténet-írással kapcsolatosak. Ebben az összefüggésrendben az életrajz azért válik legitim, sőt, kiemelt legitimitású vizsgálati tereppé, mert az egy személyre összpontosított társadalomtörténeti elemzés mentesít a „Sozialgeschichte” határtalanságának veszélyeitől. Az irodalomtudományi kapcsolatot az jelentené, hogy az elemzés az irodalom társadalomtörténetének horizontján kíván mozogni.

A történettudományi feladatként felfogott életrajz-írást irodalom és életrajz viszonya természetesen máshonnan fenyegeti, mint az irodalomtudományi érdekltségű életrajz-író, aki nemcsak arra hajlik, hogy az életrajz tényeit olvassa bele a művekbe, de arra is, hogy a művek irodalmi sémáit keresse vissza az életrajzban. A történetst – ma már közismert módon – a történeti leírás narrativitása fenyegeti az irodalom oldaláról, az tudniillik, hogy „a biográfia, mivel eleve narratív természetű műfaj, nem tud teljesen eloldozódni az irodalmi műnemek tradíciójától, ez esetben annál is kevésbé, mert tárgya éppen egy író”, ahogyan Szilágyi fogalmaz (19.). Hogy ez a fenyegetés milyen következményekkel jár, arra még visszatérek.

A (mikro)történeti megközelítés tehát, bármennyire legitim és eredményes, érdekességét tekintve nem a Csokonai-versek szerzőjére, hanem a 18–19. század fordulójának egy sajátos írói életpályájának – ahogyan az alcím is megfogalmazza – társadalomtörténeti kontextusaira kíváncsi. Valójában nem az érdekli, ami a nagy költő életében egyedi – és ezzel a művek egyediségének létrejöttében és megértésében szerepet játszhat –, hanem az, ami társadalomtörténeti szempontból (engedjük meg: az irodalom társadalomtörténetének szempontjából) tipikus. Így az életrajz egyedi vonásai – amelyek megragadására az értekező kimondottan törekszik – szintén nem önmagukért tartanak számot megértésre, nem az individuális – másra lényegét tekintve vissza nem vezethető – műalkotás háttérét jelentik tehát, hanem mint *eltérések* jelennek meg. Csokonai esetében a rendelkezésére álló szerepmintáktól való eltérések bizonyulnak egyediékné, vagyis a korán jött ember adott szerepeket elutasító attitűdje – Csokonai korában még nem volt lehetséges, hogy valaki az írói hivatást mint rendes polgári foglalkozást gyakorolja. Alakja ebben a megközelítésben két-három évtizeddel később már aligha lett volna egyedinek mondható.

Ez a kettősség már mélyen fekvő tudományelméleti dilemmát érint; mennyiben járok el az egyedit a tipikusra visszavezető – végső soron a pozitivizmussal rokon – tudományos módszertan jegyében, s mennyiben törekszem az egyedi önmagáért való – hermeneutikai szellemű – *megértésére*. Ha okkal bírálható a korábbi Csokonai-biográfiák tipikus eljárása, amely a mű kivételessége felől olvasta az életrajzot s ezért Csokonai saját életpályáját érintő döntéseiben is a zseni öntörvényűségét látta (17.), ez nem jelenti, hogy a módszertan megfordításával irodalmilag releváns megoldáshoz jutunk, vagyis érdemi magyarázatot kapunk a kivételes művekre, ha szerzőjük életrajzát az adott társadalmi szerepmintákból kiindulva olvassuk. Magyarán: a mikrotörténeti megközelítés nem – vagy csak erősen közvetve – segít hozzá bennünket az életrajz és a mű közötti kapcsolat újragondolásához.

Rekonstrukció és/vagy narratívaképzés

A módszertani dilemma tovább éleződik a *rekonstrukció* mint vizsgálati eljárás kapcsán. A történeti vizsgálatnak az a módszertana, amelyet Szilágyi Márton érvényesít, lényegi elemként tartalmazza a rekonstrukció eljárását. Ha a referencialitás mellett volt „szitokszava” az elmúlt évek irodalomtudományos diskurzusának, az bizonyosan a rekonstrukció volt; s a bíráló

latok nem csupán a szövegek megértésével kapcsolatos rekonstrukciós szándékokat illették, hanem – amint azt Kulcsár Szabó Ernő újhistorizmust bíráló írása tanúsítja – az irodalom társadalomtörténetével kapcsolatos rekonstrukciós szándékokat is (*A nyomolvasás önkénye – Az archiváló filológia „vidám pozitivizmusáról”*, In: K. Sz. E.: *Szöveg – medialitás – filológia*, 2004). Eszerint „bármely történeti tény, amely egyáltalán a látószögünkbe kerül, már önmagában is értelmező műveletek eredménye” (uo., 114.). A rekonstrukció mellett, látszólag homlokegyenest ellentétes álláspontot elfoglalva, Takáts József sorolta fel nyolc ismert érvét (*Nyolc érv az elsődleges kontextus mellett*, ItK, 2001). Talán az életrajz-írás történet- és irodalomtudományi érdekeltisége közti ellentét feloldásához is közelebb jutunk, ha felfigyelünk rá, hogy a hermeneutikai eljárás nincs kizáró viszonyban a rekonstrukció szempontjával. Mint Hans-Georg Gadamer írja, „a történeti megértésben gyakran beszélünk horizontokról, különösen, amikor a történeti tudatnak arra az igényére gondolunk, hogy minden múltat annak saját létében lásson, ne a mi kortársi mércéink és előítéleteink felől, hanem a múlt saját történeti horizontjában. [...] Aki nem helyezkedik így bele abba a történeti horizontba, amelyből a hagyomány beszél, félre fogja érteni a hagyománytartalmak jelentését.” „[A] hermeneutikai hozzáálláshoz szükségképp hozzátartozik a történeti horizont felvázolása, mely különbözik a jelen horizontjától” (*Igazság és módszer*, 1984, 214–215., 217.). Hans-Robert Jauss az idegenség hermeneutikájáról szólva egyenesen „a rekonstruktív és az applikatív hermeneutika kölcsönjátéká”-ról szolt (*Jónás könyve – az „idegenség hermeneutikájának” egy paradigmája*, in: H.-R. J.: *Recepcióelmélet, esztétikai tapasztalat, irodalmi hermeneutika*, 1997, 375.). A „rekonstruktív hermeneutika” értelemszerűen nem azt jelenti, hogy a megismerő kireflektálja magát a hatástörténeti összefüggésből – épp ellenkezőleg, azt, hogy nagyon is tudatosan viszonyul saját megértő pozíciójához, s figyelme arra irányul, ami nem saját pozíciójából ered. S itt jutunk közel a megértés rekonstruktív fázisának lényegéhez: ha nem törekszünk a megértendő idegenségének elérésére, csak azt érthetjük meg belőle, amit magunk helyeztünk bele; erre mondja azt Gadamer, hogy ilyen módon nem lehet új tapasztalathoz jutni – s erre éppen azokban a Csokonai-életrajzokban láthatunk példákat, amelyek szerzői nem szembesítették előítéleteiket a megértendő jelenség idegenségével, s így Csokonai életében boldogan szemlélhették saját előfeltevéseik igazolódását.

A kérdés – amely a „vidám pozitivizmus” kritikájának jogosultságát felveti, végső soron úgy hangzik, mennyire tudatosul az elemzőben, hogy minden történeti tény, amelyet az életrajzban szerepeltet, „értelmező műveletek eredménye”. Ez a kérdés egyben azt is felveti, mennyire tudja uralni az életrajz mint történeti elbeszélés narrativitását.

Szilágyi Márton munkájának erről a fajta tudatosságáról egyrészt az a – nyilván Kőszeghy Péter Balassi-életrajzának dekonstruktív irányultságától is ösztönzött – szándék tanúskodik, hogy tetten érje és lebontsa a korábbi Csokonai-életrajzok retorikai-ideológiai előfeltevéseit. De ugyanerre a tudatosságra vall az is, hogy nem hagyja magát elcsábítani a kritikai kiadás által nyújtott – s a levelezés esetében a kronológiai rend révén eleve életrajzmodellként kínáló – adattömegről. Mint írja, „[a] kritikai kiadásban összefogott Csokonai-levelezés léte [...] nem jelenti azt, hogy az életrajz váza [...] már készen volna: éppen ellenkezőleg, egy erőteljes előzetes értelmezés keretében válhatnak csupán beszédessé a levelek.” (20.)

Elemző módszerének egyik alappillére tehát a források és a korábbi Csokonai-életrajzok szigorú kritikája, másik alappillére pedig az „erőteljes előzetes értelmezés”, amelynek kereteit a mikrotörténeti szemlélet alakítja ki.

Ami a forráskritika hatékonyságának maximalizálását illeti, Szilágyi Márton ezt először is a kontextusok fokozott érvényesítésével éri el – azzal a törekvéssel, hogy megértse, az egyes forrásszövegek milyen dialogikus helyzetektől kapják értelmüket. Másodszor, arra törekszik, hogy a jelentésképzés során lehetőleg egymástól független forrásokat szembesítsen, engedve szóhoz jutni az ebből adódó ellentmondásokat. Ami pedig a korábbi Csokonai-

életrajzok ellenőrizetlen állításait és következtetéseit illeti, a szigortól az sem tántorítja el, hogy az eddig tényként kezelt adatok és értelmezések jónémelyikének kétségbevonása után megdöbbenően kevés biztos pont marad a Csokonai-életrajzban, annál több az alternatíva, a bizonytalanság és a hézag.

Ha az utóbb említett tényezők elbizonytalanítják Csokonai életének egyediségére vonatkozó tudásunkat, biztosabb talajon mozgunk, ha a rendelkezésre álló adatokat mikrotörténeti érdekltségű narratíva keretében értelmezzük; Szilágyi Márton Csokonai-életrajzának mint mikrotörténeti vizsgálatnak az a kiindulópontja, hogy „Csokonainak éppen kora társadalma írt többféle szerepet, amelyeket a költő tevékenységének részletes elemzése révén – hála a fölhasználható források sokféleségének – aprólékosan föl is lehet tárni” (30.).

Az elemzés vázát az adja, mi és hogyan valósult meg Csokonai életében azokból a „mobilitási stratégiák”-ból, „amelyek az írói működéshez kapcsolható társadalmi szerephez hozzátartoznak” (31.); az így elérhető cél: túllépni az életrajz tényeinek dokumentálásán, s „a választott és ambicionált írói működést mint a társadalmi intézményrendszer egyik elemét” az „életformát alakító, meghatározó tényezőként” értelmezni (32.).

Ez a megközelítés, a hagyományos életrajzi kiindulással ellentétben, azzal az előnnyel jár, hogy kiszabadítja az „így történt, ezért így is kellett történnie” fatalizmusából, ami nemcsak a történelem kontingenciájára vonatkozó posztmodern felismerések fényében mutatkozik indokoltnak, hanem azon a horizonton is, amely a modernitás felől e kor kezdeteire visszatekintő elemző előtt nyílik. Az európai társadalmak történetének legjelentősebb fordulópontja ugyanis – egy ilyen visszatekintő értelmezés szerint – úgy írható le, hogy a rendi világban, amelynek alaptípusa a társadalmi kategóriák által meghatározott statikus személyiség, megjelenik a legszélesebb értelemben vett *polgár* dinamikus személyisége, aki lehetőségek után kutat – aki nem kész világot lát maga körül, hanem hipotetikus világot, amelyet saját képességeit latba vetve valósíthat meg. A dinamikus ember kritikus helyzetet teremt megjelenésekor a maga hipotetikus világával: „világos, hogy a polgárnak mint hipotetikus-dinamikus embernek szenvednie kell a kategorikus statikus világban, hogy igaztalanul lenézettnek és elnyomottnak kell éreznie magát” (Walter Hof: *Pessimistisch-nihilistische Strömungen in der deutschen Literatur vom Sturm und Drang bis zum Jungen Deutschland*, Tübingen 1970, 3–7.).

Ha Csokonai konfliktusai „úgy is felfoghatók, mint a nyilvánvaló költői ambíció és kiváltságtudat ütközése a reális társadalmi közeg nyújtotta érvényesülési lehetőségekkel” (35.), ezt úgy is érthetjük tehát, hogy költőnk mint hipotetikus-dinamikus személyiség – mint (a legszélesebb értelemben vett) polgár – túl korán jött; az általa szándékolt szakítás a rendelkezésre álló szerepmintákkal a statikus-kategorikus világ kereteit adottnak tekintő környezete számára nem volt elfogadható. Ezen a horizonton mutatkozik érvényesnek a megállapítás, amelyet Szilágyi Márton Jacques Reveltől idéz, hogy ti. „[a]z életrajzot immár nem gondolhatjuk el pusztán a szükségszerűség jegyében – az illető leélte életét, melyet a halál sorssá alakított –, hanem mint lehetőségek mezőjét kell felfognunk, melyek közül a szóban forgó személynek választania kell” (33.). Ezt a meghatározást azzal a megszorítással lehet persze a modernség kezdetének kontextusában értelmeznünk, hogy a dinamikus-hipotetikus személyiség (kivált, ha költőről van szó) nem a modernség szülötte, ám alakja a modernség kezdetén válik jelentőssé és tipikussá; lassan elveszíti korábbi deviáns karakterét, s egyre inkább az új világ motorja lesz.

Csak megerősíthetjük tehát Szilágyi Márton eljárásának jogosultságát, ha Csokonai pályarajzának értelmezési keretét az érvényes társadalmi normák és Csokonai normaszegő magatartása közti ellentétből konstruálja meg; ha érdekltsége egy olyan narratíva megalkotása, amely az európai társadalomtörténet – Jürgen Habermastól Hauser Arnoldon át Niklas Luhmannig sokak által különböző szempontból vizsgált – struktúraváltásának határpontján helyezi el a magyar költő alakját. Akár a művei fölött szuverén módon rendelkezni akaró költőről legyen szó, akár a tehetsége, egyéni adottságai révén anyagi biztonságot teremteni akaró

alkotóról, akár a „nádas házba szorul kozmopolitá”-ról, e narratívában a polgár áll előttünk – az a polgár, aki Magyarországon még nincs, majd csak lesz – s amint arra a kultusztörténeti fejezet rávilágít, Petőfi Sándor porhüvelyében lép a magyar irodalom színterére.

A polgári életformát megvalósítani kívánó költő életpályája azonban ebben a narratívában mégsem mutatkozik tragikus kudarcnak. Az elemző az ilyen látásmódot a korai halál fénytörésének tulajdonítja; Csokonai, korai halálát megelőzően, a siker küszöbéig jutott. Másrészt azt is kimutatja a maga igen széles forrásanyagot mozgató eljárásával, hogy Csokonai még a mecénatúra keretei közt is látta az írói hivatással összeegyeztethető foglalkozás elnyerésének lehetőségét (lapszerkesztőként a Diétán, Széchényi Ferenc könyvtárának kancellistájaként vagy a Georgicon professzoraként); amikor pedig ezek a lehetőségek nem valósulhattak meg, kereskedőként vagy egy adományból származó kisebb birtok tulajdonosaként kívánt volna anyagi függetlenséget teremteni magának, hogy mutatis mutandis Kazinczy széphalmi életformájával párhuzamos modellt alakíthasson ki a tűzvész után felépített szerény debreceni otthonában. Életpályája így is modellszerűvé válhatott – még Petőfi számára is, aki a polgári író foglalkozását kiteljesítette.

A mikrotörténeti eljárás mérlege

Az értekezésnek mint mikrotörténeti elemzésnek a megítélése szempontjából immár az a döntő, mennyire tudatosítja magában az értekező, hogy a történeti tények, amely látószögébe kerülnek, „értelmező műveletek eredményei”, hogy mennyire tartja ellenőrzése alatt az értekező azokat a narratív eljárásokat, amelyek révén a fenti értelmező keretben Csokonai pályafutását mint történetet megalkotja.

A családtörténet mint elsődleges társadalmi környezeti tényező kapcsán Szilágyi mindjárt annak eldönthetetlenségébe ütközik, hogy azért nincs dokumentálva, mit jelentett a család Csokonainak, mert nem maradtak fenn a források, vagy pedig azért, mert „Csokonai számára a rokonságnak nem volt kitüntetett fontossága” (39.). Ennek a dilemmának pedig döntő szerepe van a narratíva alakítása szempontjából; ha ugyanis az utóbbi verziót fogadjuk el, igencsak megkérdőjeleződik ama – Szilágyi által precízen leírt – társadalmi szerepeknek a relevanciája, amelyek mintaként szolgáltak Csokonai számára.

Az értekezés elvileg nyitva hagyja a kérdést, gyakorlatban azonban beható elemzését adja a családi szerepmintáknak, s ezzel hallgatólagosan inkább az előbbi verzió mellett foglal állást; különösen érvényes ez az apa szerepmintájára nézve – Csokonai József példája a költő szempontjából azért mutatkozik fontosnak, mert olyan tanult emberként jelenik meg, aki apjához képest más mesterséget választott, másrésről pedig társadalmi mobilitásában szerepe volt annak, hogy „fölfele házasodott”.

A szűk mozgástér, amelyet szigorú forráskritikai attitűdjének következtében magának enged az értelmező, sokszor megnehezíti, hogy kordában tartsa előfeltevéseinek narratívaképző potenciálját. Ilyen eset, amikor azt idézi Kilián Istvántól, hogy Csokonai nagyapja „nem nagyon szerette a kötöttségeket”, majd hozzáfűzi: „Kilián szerint ez utóbbival függhet össze, hogy Győrben is különböző adósságaival lehetetlenítette el magát hívei előtt.” Kilián eme feltételezését azzal a megjegyzéssel kommentálja, hogy „[e]nnél többet aligha engednek meg az eddig előkerült források, sőt, talán még ennyit sem” (41.). Ám ha ennyit sem engednek meg a források, akkor csak a narrativitás szirénhangjai csábíthatták az értekezőt a hipotézis feltételes elfogadására. A kritikus kommentár ellenére az ilyen novellisztikus elem, mint egy fülbemászó dallam, akkor is kifejti hatását, ha kritikailag elbizonytalanítottuk státusát. Hasonló hipotetikus következtetésekre később is akadunk („az sem lehetetlen persze, hogy ehhez [ahhoz, hogy Csokonai József kifizethesse céhmesterré válása költségeit] házasága segítette hozzá”, 46. stb.).

Szilágyi eredményesen bontja le azt a jól ismert osztályharcos beállítottságú értelmezést, amely szerint Festetics „politikai meggondolásokból igyekezett megakadályozni a [csur-

gói] tanári katedra elnyerését” (Boros Dezső, 173.), azonban mintha a kontrasztképzés erőltetése vezérelné a hipotézisalkotást: „meglehet, inkább Csokonai részéről tett szívességről volt szó, amikor a költő végülis elfogadta az ajánlatot” (ti. a csurgói tanári állását, 174.) – holott Szilágyi, tőle megszokott körültekintéssel, azt is bemutatja, miért vonakodott alkalmazni őt Festetics: nem állt mögötte külföldi tanulmányút, s a nyelvtudása sem felelt meg az elvárásoknak („azok a követelmények, amelyeket az addigi jelöltek kiválasztása során a gróf s nyomában a Tractus követett, messze meghaladták mindazt, amit Csokonai fel tudott mutatni”, 175.).

Az adatok relevanciája, megbízhatóságának megítélése is függ olykor a narratíva szerkezetétől; a szerepmintákból kiinduló elemzés teszi relevánssá azt az összefüggést, hogy Gaál László feljegyzéseiben „Csokonai József úgy jelenik meg, mint tanult ember” (42.) – ez annak a következtetésnek lesz alátámasztója, amely szerint a költő apja „diplomája megszerzésével rövid idő alatt magasabb szinten tudott visszailleszkedni a hierarchiába” (46.). Gaál László egyébként, akiről később azt tudjuk meg, hogy visszaemlékezése bevallottan elfogult Csokonai iránt, a Csokonai–Szilágyi Gábor-konfliktusban is fontos tanúként szerepel (95.).

Később olyan is előfordul, hogy valamely történelmi körülmény elsikkadása tesz kétéssé egy narratívaképző elemet; 1799 és 1803 között a Habsburg-birodalomban jelentős pénzromlás következett be – nyilván ezért lettek drágábbak Csokonai kötetei, nem pedig azért, mert növekedett irántuk a kereslet (256.). Ezt egyébként Csokonainak az a megjegyzése is alátámasztja, amely szerint „a’ papiros árra két annyi, mint volt” (ez egybevág azzal, hogy 1803-ban a *Diétai Magyar Múzsza* ára kétszeresére nőtt az 1796-os árhoz képest).

A példákat gyarapíthatnánk, a kötekedő kritikusnak azonban az elemzések végéhez érve kapitulálnia kell: az elemzésekben jelentéssé váló adatok és a (valószínűségükben többnyire alaposan megtámogatott) hipotézisek rendkívüli koherenciát mutatnak; ugyanazok a körülmények (pl. Csokonai József diplomaszerezése) különféle kontextusokban mindig az értelmezés által megállapított funkcióban-jelentésben jelennek meg, igazolva ezzel az értelmezés legitimitását. Ez a koherencia azért is bizonyító erejű, mert a felhasznált adatoknak sokkal szélesebb körében érvényesül, mint az eddigi életrajzok esetében.

Ugyanezt mondhatjuk el Csokonainak a Kollégiumból való kicsapátása kapcsán. Önmagában is üdvözlendő, hogy Szilágyi a kollégiumi élet körülményeinek és a kicsapátás előzményeinek részletes bemutatása alapján lebontja a „tragizáló narratívát” s a hozzá kapcsolódó ideologikus értelmezést, amely a köztársasági mozgalom iránti szimpátiában jelölte meg Csokonai vélelmezett meghurcoltatásának fő (vagy egyik) okát. Az a szerteágazó, a különféle rendű dokumentumoktól a korabeli dráma- és ízléstörténetig terjedő figyelemmel megírt elemzés pedig egyenesen példaszerű, amely Szilágyi Gábor professzornak a Csokonai eltávolításában játszott szerepét mutatja be. A narratívaképzést kritikusan figyelő olvasónak itt azért kell meghajolnia, mert arra a belátásra kénytelen jutni, hogy Csokonai a macskazene-epizódban maga működtetett az anekdota narratíváját idéző rendezőelvet; az elemző aligha tehetett mást, mint hogy ezt a narratív rendet kövesse. S a nagy számban felvonultatott körülmények ezúttal is lefegyverzően egybevágunk.

Itt kell megemlíteni a közvetett bizonyítások logikus menetét is; példaként említhető a *Diétai Magyar Múzsza* 11 íves, illetve rövidebb változatai közti összefüggés megvilágítása (119–121.), vagy annak bizonyítása, hogyan s milyen mértékben finanszírozta özvegy Csokonainé fia költői működését (244. skk.).

Az életrajzi narratíva megalkotásának tudatosságára jellemző, hogy Szilágyi Márton nem akar minden kérdést mindenáron megválaszolni; a *Cultura* című darab előszavának szerzőségét tekintve annyira ellentmondóak az adatok, hogy az értekező szerint a problémát „érdemes nyitva hagyni” (180.) – igaz, ez a kérdés nem is tartozik a narratíva fő sodrába. Hasonló óvatosság azonban az életrajz szempontjából is lényeges kérdések tárgyalását is jellemzi;

bizony jó lenne tudni, mi okozta a *Cultura* előadása után támadt konfliktust Csokonai és Fesztetics között – azonban az adatok és források itt sem engednek a koherens elrendezés szándékának (183.). (Csak zárójeles megjegyzésként: az érvelésnek nem meggyőző az az állítása, hogy a nyelvjárási jelenségek csak egy meglévő irodalmi normához képest kelthettek volna ironikus hatást; elég Kölcsey kritikájára gondolni, amelyekkel Berzsenyi dunántúli nyelvjárási szavait kifogásolta.) Hosszasan sorolhatnánk azokat a pontjait a Csokonai-életútnak, amelyekre nézve az értekező az eldönthetlenségeket, bizonytalanságokat vagy éppen az érdemi ismeretek teljes hiányát konstatálja – s tartózkodik attól, hogy bármiféle spekulációba bocsátkozzék; „Csokonai kapcsolathálójának [...] a rokonságból kirajzolható részét már egyáltalán nem tudjuk dokumentálni” (40.); „nem tudjuk bizonyosan, mi is hangzott el pontosan a nagyváradi templomban” (227) stb.

Ami az értelmezői alapállásból következő átfogóbb konklúziókat illeti, Szilágyi szinte mindenütt következetesen jelzi, hogy ezek az ő értelmezői extrapolációi. Jellemző példa ebből a szempontból, amikor a Csokonai-család anyagi helyzetére vonatkozó – egyébként a kanonikus „nyomor-narratívát” lebontó – elemzéseinek eredménye és Csokonai pályaelemzése között létesít összefüggést, pontosan kijelölve a források által lefedett terület határait: „Igaz, van némi kockázata annak, ha anyjának jóval későbbi végrendeletéből próbálunk meg visszakövetkeztetni, de az ott tükröződő, egyáltalán nem megvetendő vagy nyomor szintű vagyoni állapot aligha a férj halála utáni nagyobb arányú vagyoni gyarapodás kizárólagos következménye, hanem inkább egy szigorú takarékossgal megőrzött, korábbi szint megőrzéséből fakadt; márpedig ilyenformán 1795 táján mindez jócskán megalapozhatott egy olyan mentális állapotot, amely nem egyedül a Kollégiumhoz való ragaszkodásban láthatta a jövő zálogát.” (99.)

A Csokonai-biográfia és az irodalomtörténet

Mint arról fentebb szó volt, egy olyan életrajzban, amelynek eredendő érdekeltsége mikrotörténeti jellegű, s ezért az irodalmi működés társadalmi kereteit, az írói mesterség hivatásosodásának folyamatát vizsgálja, Csokonai alakja szinte csak alkalom egy folyamat megragadására; a költő műveiben kifejeződő egyediségének tárgyalására ebben a megközelítésben kevés tér nyílik. Szilágyi Márton Csokonai-életrajza azonban mégis túlmutat ezen a szorosan társadalomtörténeti kereten, amennyiben a költő életszakaszait vizsgálva nyomon követi az életmű tudatos megalkotásának folyamatát, a poétika-oktatás penzumaitól a *Diétai Magyar Műzsa* és a Lilla-kötet nagyobb kompozícióin át az életmű-kiadás tervéig. Ebben a folyamatban alighanem a Lilla-kötet jelenti a fordulópontot: a biográfusnak egyenesen azzal kell számot vetnie, hogy a költő maga alkotta stilizált biográfiája, erős narratívájával, a Csokonai-hagyományban felülírta az életrajz – e vonatkozásban igencsak gyéren rendelkezésre álló – adatait. S ha ez a körülmény szinte lehetetlen feladat elé állítja a biográfust, annál nagyobb rálátást enged arra a költői programra, amelynek célja az élet esztétizálása volt (141.). Látható már e program körvonalazódása a háromelemű név rögzülésében (a Vitéz névelem „a költői imázs részévé vált”, 71.), amely éppen a Lilla-kötet révén kap poétikai funkciót; a lírai én neve (Vitéz) ott van a kötet elején szereplő szerzői névben. Az életpálya poétizálásának végső keretét ugyanakkor a vergiliusi tradíció rajzolja ki, amely nemcsak az Árpád-eposz célképzetét értelmezi, de végső soron még a hivatalos kánonba bebocsátást nem nyerő (sőt, Csokonai által sem kiadásra szánt) priaposzi verseket is ugyanabba az egységes narratívába illeszti. Mindeme mozzanatok azonban inkább szétszórva találhatók meg az értekezésben, s csak a *Zárszó* tömör összefoglalója rendezi őket összefüggő egységbe.

A mikrotörténeti elemzés egy területen vezet közvetlenül Csokonai-verseket érintő lényegszerű következtetésekhez, s ez Csokonainak egy átmeneti szerepkísérletéhez, a szórakoztató alkalmi költő szerepének kísérletéhez kapcsolódik. „A megyei nemesi társadalom szórakoztatását vállaló alkalmi költő pozíciója olyan új szerep volt – olvassuk a 192. oldalon –, amellyel Csokonai itt került kapcsolatba, s életformájának az a jellege, amelyről részleteiben

azért meglehetősen keveset tudunk, a nemesi udvarházaknál folytatott hosszas vendégeskedés szinte fölkínálta a költészet társasági formájának a rendszeres gyakorlását.”

Az elemzés itt sem szakít korábbi módszerével – ezúttal sem a szövegek egyediségéhez kíván hozzátenni az életrajz társadalomtörténeti megközelítése által, hanem éppen azt mutatja ki, hogy bizonyos Csokonai-verseknek azáltal lehet újszerű költészettörténeti relevanciát tulajdonítani, hogy egy kollektív hagyományrendhez – a közköltészeti tradícióhoz – kapcsolódnak. Ez a megközelítés nemcsak a Csokonai-művek kánonjának átrajzolását, hanem az alternatív – közköltészeti relevanciájú – kánonba kerülő szövegek értelmezésének új irányát – egy új értelmezési kánont – is kijelöli (199.). Végző soron ide kapcsolódik a *Halotti versek* problematikája is, amennyiben Szilágyi azt elemzi a tőle megszokott filológiai virtuozitással, „hogy milyen helyet foglalt el a *Halotti versek* abban a ceremóniarendben, amelybe – első elhangzása alkalmából – maga a szerző beállította” (218.).

Ami immár az értekezést mint írói életrajzot illeti, feladat kijelöléséből adódóan óhatatlanul hiányérzetet kelt abban, aki Csokonai életrajzaként kívánja olvasni. Egy életrajzban – amennyiben az valóban *Csokonai életrajza* – nehéz nélkülözni például mindazon ismeretek felmérését, amelyeket Csokonai a Református Kollégiumban vagy egyéni tanulmányai során szerzett, beleértve nyelvismeretét, zenei műveltségét, olvasmányait. Nehéz elkönyvelni a Kazinczyhoz, Földi Jánoshoz, Fazekashoz fűződő viszonyának szinte teljes hiányát, mint ahogy az a bő egy esztendőnyi hézag is zavaró, amely a költő Komáromból való távozása és csurgói professzorsága között tátong. Azok helyett az exkurzusok helyett, amelyek érdekesek és értékesek bár, de nem tartoznak szorosan Csokonai pályarajzához (Vajda Julianna házasságai, s az a párhuzam, amely Arany János és az alkalmi költészet kapcsolatát tárgyalja), érdemes lett volna ezekre a vonatkozásokra kitérni – akár túl társadalomtörténeti kontextusukon is.

Konklúzió

A társadalomtörténeti kontextust szem előtt tartó elemzés annyiban biztosan átrajzolja Csokonai életrajzát, hogy az eddig deviánsnak ítélt elemek, a kivételes tehetség üldözésére alapuló narratíva elemei túlnyomó részben egy normál társadalmi működésrend megnyilvánulásaként mutatkoznak meg, amelyhez képest az eltérés sem deviancia, a kudarc sem üldöztetés, hanem annak az átmeneti társadalmi állapotnak a következménye, amelyben az új tendenciák érvényesítésének szándéka nem talál – nem találhat – megértő fogadtatásra. Csokonai szerepkísérletei egy olyan időszakban vallanak kudarcot, amikor a mecénatúra már nem, a modern irodalmi nyilvánosság még nem működik hatékonyan, amikor a mintakövetés már, az egyediség még nem döntő elve a költészetnek.

Az a törekvés, amely az eddigi Csokonai-életrajzok „másodlagos ismerősségé”-hez képest ezt a pályarajzot üdítően idegenszerűvé teszi, egyben részletgazdag személyiségrajzot is eredményez – mindenkor mikro- és makroszociális környezetének ugyancsak plasztikus bemutatásával. Ha a vállalkozás bírálható, ezt nem is egy kritikusnak kell igazán megtennie, hanem egy olyan kutatónak, aki a források gyarapodása és a módszerek változása folytán egyszer az életrajz és a művek közti viszony tisztázásának szándékával lát újra neki a munkának.

Nem vagyok Csokonai-kutató, ám amennyire meg tudom ítélni, Szilágyi Márton Csokonai-életrajza minden lényeges ponton átírja vagy legalább hangsúlyait tekintve módosítja az eddigi életrajzokból adódó összképet, s mindezt példaszerű módszertani fegyelemmel és lenyűgözően gazdag tárgyi, irodalom- művelődés- és társadalomtörténeti ismeretek felhasználásával teszi. A munka a magyar irodalomtörténet-írás nagy nyeresége, amely messzemenően alkalmas arra, hogy szerzője elnyerje általa az MTA doktora címet.

Dr. Varga Pál
az MTA levelező tagja

Debrecen, 2011. március 18.